

درس‌نامه زیرساخت‌های اقتصاد اسلامی

دکتر سید محمد حسینی

تهیه: دفتر تبلیغات اسلامی شهر آسان رضوی

بوستان کتاب
۱۳۹۴

موضوع:

اقتصاد اسلامی؛ ۲۰ (اقتصاد: ۲۶)

گروه مخاطب:

- تخصصی (دانشجویان، پژوهشگران و اساتید حوزه و دانشگاه)

شماره انتشار کتاب چاپ اول: ۲۳۸

مسلسل انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۶۳۶۷

کتاب های دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی

حسینی، سید محمد، ۱۳۴۱ -

درس نامه زیرساخت های اقتصاد اسلامی / سید محمد حسینی؛ دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۴ [۲۷۶] ص. - مؤسسه بوستان کتاب؛ ۲۳۸۱. کتاب های دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی؛ (۷۸) اقتصاد؛ ۲۶. اقتصاد اسلامی؛ (۲۰)

ISBN 978-964-09-7717-7

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

Seyyed Mohammad Hoseini. The Textbook for Infrastructures of Islamic Economy
ص. ع. به انگلیسی:

کتاب نامه: ص. [۲۶۵] - ۲۷۲؛ همچنین به صورت زیر نویس.

۱. اسلام و اقتصاد الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. شعبه خراسان رضوی. ب. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ج. عنوان.

۲۹۷ / ۴۸۳۳

BP ۲۳۰ / ۲/ ح ۵ د ۴

شماره کتابشناسی ملی ۴۱۳۱۶۹۵

۱۳۹۴

درسنامه زیست‌ساخت‌های اقتصاد اسلامی

- نویسنده: دکتر مجید محمدحسینی • تهیه: دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)
- چاپ و صحافی: چاپخانه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۴ • شابک: ۹۶۴-۱۶۸۰-۱ • بهای: ۱۷۰۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

- دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفابیه)، ص پ ۳۷۱۸۵ / ۹۱۷، تلفن: ۰۲۷۷۲۱۵۵-۷، پ. م: ۳۷۷۴۲۱۵۴، تلفن پخش: ۳۷۷۴۳۴۲۶
- فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۷۰ ناشر)
- فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و فلسطین، جنب بانک انصار، تلفن: ۸۱۰۶۶۹۱
- فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع یاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۲۲۳۳۶۷۲
- فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۲۲۰۳۷۰۰۳۷۰
- فروشگاه شماره ۵ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نبش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۷۴۱۷۱۰
- فروشگاه شماره ۶: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۳۷، تلفن: ۳۷۸۴۲۵۹۰-۹۲

اطلاع از تازه‌های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS) یا ارسال شماره همراه خود به ۰۲۷۷۲۱۵۵ و یا ارسال درخواست به:

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail:info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: <http://www.bustaneketab.com>

با قدردانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

- اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب: جواد آهنگر • سروراستاد: ابوالفضل طریقه‌دار • ویراستار: سلمان رحیمی • کنترل ویرایش: جلیل حبیبی
- نمایه‌ساز: محسن نوروزی • چکیده عربی: خلیل العصامی • چکیده انگلیسی: یحیی داوری • فیبا: مصطفی محفوظی • حروف‌نگار: سکینه ملازاده • اصلاحات حروف‌نگاری: مزگان فرمائی • صفحه آرایی: حسین محمدی و احمد مؤتمنی • کنترل نمونه‌خوانی: محمدجواد مصطفوی • نمونه‌خوانی: اباضلت غریب • بازخوانی نهایی متن: علی میری • کنترل فنی صفحه‌آرایی: سیدرضا موسوی‌منش • کارشناس طراحی و گرافیک: مسعود نجابتی • طراح جلد: محمد ارزندی • اداره آماده‌سازی: حمید رضا تیموری • اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی.

فهرست مطالب

۱۵	.....	مقدمه
بخش اول: مبانی فقهی اقتصاد اسلامی		
۲۱	.....	مقدمه
۲۲	.....	فصل اول: تعاریف و کلیات
۲۲	.....	مقدمه
۲۵	.....	فقه
۲۵	.....	نسبت فقه و اقتصاد
۳۲	.....	نسبت فقه و اخلاق
۳۸	.....	منابع فقه
۳۹	.....	قرآن
۳۹	.....	سنت
۴۱	.....	اجماع
۴۳	.....	عقل
۴۴	.....	قلمرو و گستره شریعت (مروری بر اندیشه‌ها)
۴۹	.....	سؤال‌های فصل اول

۵۰	پیشنهاد تحقیق
۵۱	فصل دوم: جایگاه و قلمرو عقل و سیره عقلا در نسبت انسان با شریعت
۵۱	مقدمه
۵۳	تعریف عقل
۵۵	تعریف سیره عقلا
۵۷	عرف و نسبت آن با سیره عقلا
۶۱	جریانان فکری در ارتباط با جایگاه عقل در شریعت
۶۱	جریان اول
۶۵	جریان دوم
۷۰	جریانان فکری در سیره عقلا
۷۱	الف) جریان اول
۷۲	عرف در نگاه فقیه
۷۴	ب) جریان دوم
۷۶	چند نکته درباره جریان دوم فکری مربوط به سیره عقلا
۸۱	سؤال‌های فصل دوم
۸۲	پیشنهاد تحقیق
۸۳	فصل سوم: جایگاه زمان و مکان در اجتهاد
۸۳	مقدمه
۸۳	تعریف اجتهاد و ویژگی‌های یک مجتهد
۸۷	سؤال‌های اصلی
۸۸	پاسخ سؤال اول
۸۹	پاسخ سؤال دوم
۹۲	عوامل موثر بر تغییر موضوعات احکام، زمینه‌های اجرایی و کارکرد اشیا

۹۲	۱. تغییر ارزش‌های اخلاقی
۹۳	۲. تغییر در روابط بین انسان‌ها
۹۴	۳. تغییر نیازها و ضرورت‌ها
۹۵	۴. پیشرفت فنی و فناوری
۹۵	۵. تغییر ماهوی موضوعات و تبدیل آن‌ها به شیء دیگر
۹۶	۶. تحول در مصادیق موضوع
۹۶	۷. ررض شدن یکی از عناوین ثانویه بر موضوع
۹۶	۸. مزاحمت دو حکم در مقام عمل به تکلیف با یکدیگر
۹۷	۹. پایان موسم در حکام موسمی
۹۷	۱۰. تغییر موضوع احکام حکومتی
۹۷	۱۱. زایل شدن علت در احکام مخصوص العلة
۹۸	۱۲. دگرگونی قیود و ویژگی‌های موضوع
۹۹	سؤال‌های فصل سوم
۱۰۰	پیشنهاد تحقیق
۱۰۰	ضمیمه: برخی دیدگاه‌ها در ارتباط با جایگاه زمان و مکان در اجتهاد
۱۰۰	تاکید هم‌زمان بر فقه سنتی و کافی ندانستن اجتهاد مصطلح برای ادله جامعه
۱۰۲	لزوم توجه به نقش زمان و مکان در اجتهاد
۱۰۴	تابعیت احکام از مصالح و مفاسد و لزوم توجه مفتی به اهداف شریعت
۱۰۶	فصل چهارم: کاوشی در قواعد فقهی
۱۰۶	مقدمه
۱۰۷	ویژگی‌های قواعد فقهی
۱۰۸	الف) قاعده لاضرر
۱۰۸	دلایل و مستندات قاعده لاضرر

۱۰۸	عقل
۱۰۹	آیات
۱۰۹	روایات
۱۱۳	کاربرد قاعده نفی ضرر در اقتصاد
۱۱۳	ب) قاعده نفی سبیل
۱۱۵	دلایل و مستندات قاعده نفی سبیل
۱۱۵	آیات
۱۱۹	روایات
۱۲۰	کلمات
۱۲۰	نکته اول: نسبت قاعده نفی سبیل با احکام اولیه
۱۲۱	نکته دوم: ممانعت از تعدد کفار
۱۲۲	جمع بندی
۱۲۲	ج) قاعده سلطنت
۱۲۳	ویژگی های این قاعده
۱۲۵	دلایل و مستندات قاعده سلطنت
۱۲۵	روایات
۱۲۵	سیره عقلا
۱۲۶	اجماع و توافق عملی فقها
۱۲۶	نسبت قاعده سلطنت با قاعده نفی ضرر
۱۲۶	قواعد فقهی دیگر
۱۲۶	قاعده حیا زت
۱۲۷	قاعده سوق المسلمین
۱۲۷	قاعده اتلاف

۱۲۷	قاعده احسان
۱۲۸	قاعده ید
۱۲۸	قاعده نفی عسر و حرج
۱۲۹	سؤال‌های فصل چهارم
۱۳۰	پیشنهاد تحقیق
۱۳۱	فصل پنجم: قواعد عمومی قراردادها
۱۳۱	مقدمه
۱۳۲	تعریف عقد
۱۳۳	انواع عقد
۱۳۴	چند نکته
۱۳۵	انواع عقود از حیث دوام
۱۳۷	اصل آزادی قراردادها
۱۴۱	مستندات اصل آزادی قراردادها از قرآن و سنت
۱۴۱	الف) آیات
۱۴۳	ب) روایات
۱۴۶	عوامل محدودکننده اصل آزادی قراردادها
۱۴۸	قانون
۱۴۹	نظم عمومی
۱۵۰	اخلاق حسنه
۱۵۰	شرایط اساسی صحت قراردادها
۱۵۰	الف) قصد و رضایت طرفین
۱۵۱	ب) صلاحیت و اهلیت طرفین
۱۵۱	ارکان اهلیت

۱۵۴	ج) شرایط مورد معامله
۱۵۵	۱. مالیت (ارزش داشتن)
۱۵۷	۲. عقلایی بودن منفعت مورد مبادله
۱۵۸	۳. مشروع بودن منفعت مورد مبادله
۱۵۸	۴. موجود بودن مورد مبادله
۱۵۹	۵. در اختیار بودن بالفعل یا بالقوه مورد مبادله
۱۶۰	۶. معلوم بودن مورد مبادله
۱۶۱	۷. مندرج در مورد معامله
۱۶۱	۸. آزاد بودن مورد معامله و قابل انتقال بودن آن
۱۶۲	۹. مشروع بودن عمل مورد مبادله
۱۶۲	د) مشروعیت جهت مبادله
۱۶۳	موارد فسخ معامله (خيارات)
۱۶۶	سؤال‌های فصل پنجم
۱۶۶	پیشنهاد تحقیق
۱۶۶	ضمیمه
۱۶۹	فصل ششم: مالکیت
۱۶۹	مقدمه
۱۶۹	مبنای حقوقی مالکیت
۱۷۱	راه‌های کسب مالکیت، حقوق و شرایط آن
۱۷۱	اسباب و راه‌های ابتدایی مالکیت و حقوق
۱۷۱	اسباب و راه‌های انتقالی مالکیت و حقوق
۱۷۲	دیدگاه مطهری درباره مالکیت ابزار تولید عصر جدید
۱۷۵	انتقادهای وارد بر نظریه استاد مطهری

۱۷۵	انتقاد اول
۱۷۶	انتقاد دوم
۱۷۶	انتقاد سوم
۱۷۶	نظریه اول درباره حق تألیف و حق اختراع
۱۷۶	الف) نظر شهید محمد باقر صدر
۱۷۸	تطبیق مطالب مذکور بر حق تألیف و حق اختراع
۱۷۹	ب) نظر آیه الله منتظری
۱۸۰	ج) نظر آیه الله فاضل لنکرانی
۱۸۰	د) نظر آیه الله ناصر مکارم شیرازی
۱۸۱	ه) نظر آیه الله سبحانی
۱۸۱	و) نظر آیه الله بهشتی
۱۸۲	نظریه دوم درباره حق تألیف و حق اختراع
۱۸۲	نظر آیه الله خمینی
۱۸۲	نظر آیه الله خوئی
۱۸۳	نظر آیه الله صافی گلپایگانی
۱۸۵	انتقاد چهارم
۱۸۶	سؤال‌های فصل ششم
۱۸۷	پیشنهاد تحقیق

بخش دوم: چهار موضوع فقهی (عقود، درآمد، ربا، ریسک)

۱۹۱	مقدمه
۱۹۲	فصل اول: عقود و قراردادها
۱۹۲	مقدمه

۱۹۲	معرفی عقود و قراردادهای
۱۹۸	آثار حقوقی عقد ضمان نسبت به ضامن و مضمون له
۱۹۸	آثار حقوقی عقد ضمان نسبت به ضامن و مضمون عنه
۲۰۱	معرفی چند قرارداد مالی معاصر
۲۰۱	قراردادهای آتی
۲۰۲	ویژگی‌ها و شرایط قرارداد آتی‌ها
۲۰۳	استاندارد بودن قراردادهای آتی
۲۰۳	محدودیت در تغییرات روزانه قیمت
۲۰۳	ضمیمات اجراء تعهدات طرفین معامله
۲۰۵	معامله گران در بازار قراردادهای آتی
۲۰۵	پوشش دهندگان ریسک
۲۰۶	سفته‌بازان
۲۰۶	آریبترازکنندگان
۲۰۶	پیمان‌های آینده
۲۰۸	مشکلات پیمان‌های آینده
۲۰۹	قراردادهای اختیارات
۲۱۱	ویژگی‌های قرارداد اختیارات
۲۱۲	سؤال‌های فصل اول
۲۱۲	پیشنهاد تحقیق
۲۱۳	فصل دوم: شیوه‌های کسب درآمد نهاده‌های تولید
۲۱۳	مقدمه
۲۱۴	معرفی روش‌ها
۲۱۵	۱. روش کسب درآمد نیروی کار

۲۱۶	۲. روش کسب درآمد از سرمایه فیزیکی (ابزار تولید و ...)
۲۱۷	۳. روش کسب درآمد از زمین
۲۱۸	۴. روش کسب درآمد از سرمایه نقدی (وجه نقد)
۲۱۸	درآمدهای نامشروع و حرام
۲۱۹	احتکار و قیمت‌گذاری
۲۲۰	سؤال‌های فصل دوم
۲۲۰	پیشنهاد تحقیق
۲۲۱	فصل سوم: ربا: حرمت، دوزخ و پیامدها
۲۲۱	مقدمه
۲۲۳	الف) تعریف ربا و شرایط تحقق آن
۲۲۷	ب) ربا در قرآن
۲۲۷	مراحل تحریم ربا در قرآن
۲۲۷	مرحله اول
۲۲۸	مرحله دوم
۲۲۸	مرحله سوم
۲۲۹	مرحله چهارم
۲۳۰	ربا در سنت
۲۳۵	دیدگاه‌های مربوط به ربا و نرخ بهره
۲۴۵	جمع‌بندی دیدگاه پنجم
۲۴۸	نتیجه‌گیری
۲۴۹	سؤال‌های فصل سوم
۲۴۹	پیشنهاد تحقیق
۲۵۰	فصل چهارم: جایگاه ریسک در اقتصاد اسلامی

۲۵۰	.....	مقدمه
۲۵۱	.....	مفهوم ریسک
۲۵۲	.....	بررسی مشروعیت درآمد حاصل از قبول ریسک
۲۵۲	.....	دیدگاه اول
۲۵۴	.....	دیدگاه دوم
۲۵۷	.....	بررسی نظریه شهید صدر
۲۶۳	.....	سؤال‌های فصل چهارم
۲۶۳	.....	پیشنهاد تحقیق
۲۶۵	.....	کتاب‌نامه

مقدمه

متون آموزشی هر دانشی، از جمله نگاه‌های منتسب به دانش فقه، در رکود و یا بالندگی آن دانش تاثیر فراوانی دارند، زیرا روش ورود و خروج از مطلب و تفهیم قواعد و نکته‌های آموزشی، نقش مهمی در ساختار فکری و اسلوب نگرش طالبان علم دارد. هم‌چنین پرداختن به مسائل روزمره زندگی و موضوع‌های با اهمیت و کارساز در جامعه و سایر مباحث غیرلازم و یا کمتر لازم، تأثیرگذاری آن دانش را بیشتر می‌کند. در این مسیر توجه به آرای مختلف و بیان بی‌طرفانه آن‌ها در یک متن آموزشی ضروری است. - چون اختلاف آرای دانشمندان و صاحب نظران، اگر آلوده به اهداف غیر علمی نباشد، یک امر مهم ترین عوامل پیشرفت علوم است.

حدیث معروف نبوی که در آن از اختلاف میان امت، به عنوان رحمة یاد شده، مؤید این مطلب است. سیره امامان علیهم‌السلام نیز همین گونه بوده است. ایشان با میدان دادن

---

۱. عن عبد المؤمن الانصاري قال: قلت لأبي عبد الله عليه السلام: إن قوماً زوّوا عن رسول الله صلى الله عليه وآله قال: «إن اختلاف أمتي رحمة» فقال: صدقوا. قلت: إن كان اختلافهم رحمة، فاجتماعهم عذاب؟ قال: ليس حيث ذهب و ذهبوا، إنما أراد قول الله عز وجل: ﴿لَوْلَا نَفْزٌ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَّسِقَ فِى الدِّينِ وَيَتَذَكَّرُوا فَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾ (توبه، آیه ۱۲۳) فأمرهم أن يتفروا إلى رسول الله صلى الله عليه وآله و يختلفوا إليه، فیتعلموا ثم يرجعوا إلى قومهم، فیتعلموهم. إنما أراد اختلافهم من البلدان، لا اختلافاً في دين الله إنما الدين واحد (ابراهيم احسانى معروف بابن أبى جمهور، عوالى اللئالى العزیزية فى الاحادیث الدینیة، ص ۲۸۶).

به اصحاب برای بازگویی دیدگاه‌های خویش، در حقیقت الگوی تبادل آرا را آموزش داده و پیروانشان را به گفت‌وگوهای علمی سفارش کرده‌اند.

یکی از امتیازهای کرسی‌های درس در حوزه‌های علمیه، وجود فضای مناسب برای اظهار آزادانه نظریات و حاکم بودن روحیه آزاداندیشی بر محیط‌های علمی بوده است؛ به گونه‌ای که از فقهای بزرگ گرفته تا یک طلبه و از طرف‌داران دیدگاه‌ها و آرای مشهور گرفته تا صاحبان فتوای کم طرفدار، همه در یک محیط باز و علمی، آزادانه نظریات خویش را ابراز می‌داشته‌اند و استادان بزرگ، مستمعین خود را به پرسش و اشکال تشویق می‌کرده‌اند. همین ویژگی، کمک شایانی به رشد و بالندگی علوم اسلامی، به بهره‌دانش مهم فقه کرده است و پیشرفت این علم در طول تاریخ، مرهون حاکم بودن همین روح آزاداندیشی بوده است.

این اثر تلاش کرده است تا حدی خود را به ویژگی‌های مذکور نزدیک کند. به همین جهت برای چند ترم به دانش‌جویان عرضه و از آنان خواسته شده است هر نقص و ابهامی را که به ذهنشان می‌رسد به نویسنده عرضه کنند و آنان نیز کوتاهی نکردند. هم‌چنین تلاش کرده است دیدگاه‌ها و معبر فقهی را بی‌طرفانه بیان کند.

این پژوهش از نوع تحقیقات اسنادی است، نه میدانی؛ از این رو روش انجام دادن آن اسنادی خواهد بود. داده‌های این پژوهش از طریق جمع‌آوری اسناد از لایه‌لای کتاب‌ها و آثار فقهی، تفسیری و حدیثی است و با تحلیل محتوای آن‌ها، مطالب تنظیم شده است.

این اثر می‌کوشد متنی برای استفاده دانش پژوهان و علاقه‌مندان اقتصاد اسلامی باشد. هم‌چنین قصد دارد مباحث به گونه‌ای تنظیم شود که اولاً: تا حد امکان به سؤال‌های آنان پاسخ دهد و ثانیاً: انگیزه لازم را جهت آموختن فراهم کند.

کتاب حاضر که به پشتیبانی و موافقت پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی، به موفقیت نگارش دست یافته دویخش دارد: بخش اول که

مشمول بر شش فصل است، برخی مبانی فقهی را بحث و بررسی کرده است. فصل‌های اول، دوم و سوم این بخش در حقیقت مخاطب را با فقه، منابع آن و کیفیت رویایی فقه با تحولات زمان آشنا خواهد نمود. در فصل چهارم این اثر بحث شده است. فصل پنجم به قواعد عمومی قراردادها پرداخته است. فصل ششم به مسئله مهم مالکیت که وجه ممیزه مکاتب مختلف اقتصادی است، اختصاص یافت.

بخش دوم که چهار فصل را در بر می‌گیرد، چهار موضوع فقهی را مطالعه و بررسی می‌کند.

در پایان مقدمه، گفتنی است که متون فقهی به موضوعات مهم دیگری مانند قواعد فقهی فراوان دیگر و درآمدی تا کمیت اسلامی و ... پرداخته است، اما همان‌گونه که قبلاً اشاره شد در یک اثر محدود باید موضوعاتی از آنها را برگزید.

قراردادهای رایج در صدر اسلام در متون فقهی نیز آمده و هم‌چنین برخی قراردادهای معاصر در فصل اول از بخش بررسی اوصیاف می‌شود. بخش دوم به راه‌های کسب درآمد و در حقیقت به موضوع توزیع درآمد پرداخته است.

سید محمد حسینی

تایستان ۱۳۹۳